

FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİNDE EĞİTİM VE BİLİM

Prof. Dr. Fahri KAYADİBİ*

ÖZET

Fatih Sultan Mehmet iyi bir eğitim görmüştür. Eğitim, bilim ve bilim adamlarına çok önem vermiştir. İstanbul'u fethinin hemen arkasından büyük bir eğitim ve bilim seferberliği başlatmıştır. Bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin temellerini, kurduğu eğitim, öğretim ve bilim kuruluşlarıyla atmıştır. Kurduğu bu eğitim kurumlarına dünyanın her yerinden bilim adamlarını getirtmiştir. İstanbul'u eğitim, bilim, kültür ve sanat merkezi yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fatih, Eğitim, Bilim, Medrese, Bilimsel Kurumlar.

SUMMARY

EDUCATION AND SCIENCE

IN THE PERIOD OF MEHMET II THE CONQUEROR

The Conqueror had taken a good education. He gave emphasise to education, science and scholars. After the conquest of Istanbul, immediately he started to an educational and scientific mobilization. We can find the basis of today's Istanbul University in the educational and scientific institutions, which he had established in his time. He had brought scientists to these institutions, which he has established from all over the world. So in this way, Istanbul has been provided to become a centre of education, science, culture and arts.

Key Words: The Conqueror, Education, Science, Madrasah, Scientific Institutions.

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmet dönemi eğitim ve bilim atılımları yönünden çok önemli bir devirdir. Fatih, İstanbul'u fethetmesini takip eden ilk günlerinde, hemen eğitim ve bilim çalışmalarına başlamıştır. Bilim adamlarına derhal bilimsel faaliyetlere başlamasını emretmiştir. Bir taraftan İstanbul'un imarı ve ekonomisi ile uğraşırken, diğer taraftan eğitim ve bilimle meşgul olmuştur. Kendisinin iyi bir eğitimden geçmiş olması, bilime ve san'ata önem vermesi, bilim adamlarını koruması

* İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

döneminde son derece canlı bir eğitim ve bilim hayatının yaşanmasını sağlamıştır.

Fatih'in İstanbul'u alışının ertesinde Zeyrek'te ve Ayasofya'da ilim öğretimine başlanmıştır. Yani İstanbul'un alındığı 1453 yılının 29 Mayıs Salı gününün ertesi günü eğitim-öğretim faaliyetleri başlatılarak hızla geliştirilmiştir. İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu da bu tarihe dayandırılmaktadır. Bu yönden İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunu da Fatih Sultan Mehmet başlatmış bulunmaktadır. Bunun için bu yıl İstanbul Üniversitesi'nin 550. Kuruluş yıldönümü kutlamaları yapılmıştır. Fatih dönemi eğitim ve bilim faaliyetlerini ele almış olmam 550. yılı kutlamalarının anlamıyla da ilgilidir.

Tarih boyunca Türkler, bilim ve eğitim faaliyetlerine önem vermiştir. Nizamülmülk, 1076 yılında Büyük Selçuklu imparatorluğu dahilinde meşhur Nizamiye Medreseleri'ni kurmuş, daha sonra bu medrese açılışları birbirini takip etmiştir. Anadolu'da medreseler Selçuklular zamanında gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Konya'da Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese, Sivas'ta Gök Medrese, devrinin en önemli medreseleri arasındaydı. Beylikler zamanı medreseleri, geniş teşkilâtları ile Osmanlılara intikal etmişlerdir.¹

Osmanlılar döneminde de ilk medrese, 1330 yılında Orhan Gazi tarafından İznik'te açılmıştır. İlk Osmanlı eğitim müessesesi olan bu medresenin ilk hocası Muhiddîn İbn el-Arabî'nin "Füsus"una bir şerh yazmış bulunan Kayserili Davut'dur. Orhan Gazi İznik'te ikinci bir medrese daha yaptırmıştır ki, bu medresenin ilk müderrisi Şeyh Edebali'nin öğrencisi Hacı Hasan olmuştur. İznik Medresesinde yapılan tahsilin derecesi konusunda kesin bilgi olmamakla birlikte müderrisliğe tayin edilmiş şahıslar, bunların hayatları, eserleri, dolayısıyla ilmî durumları tetkik edilecek olursa, bu medresenin oldukça yüksek seviyede bir tahsil müessesesi olduğu düşünülebilir.² Bursa alınca Lala Şahin tarafından burada bir medrese kurulmuş ve daha sonra Çelebi Mehmet zamanında yine Bursa'da Sultaniye Medreseleri kurulmuştur ki, Fatih'in

¹ Ziya Kazıcı, *Ana Hatları İle İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul 1983, s. 51.

² Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 3101, İstanbul 1984, s. 7.

hocalarından Molla Hayrettin buradan yetişmiştir. II. Murat zamanında ise Manisa, önemli bir eğitim merkezi olmuştur. İşte Fatih'in yetişmesi ve eğitim-bilim faaliyetlerine önem vermesi, bu zincirin daha güçlenmiş halkaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'den itibaren devletin idarî ve siyasî hayatında önemli değişimler yaşanmıştır. Fatih, yavaş yavaş beylikten imparatorluğa geçiş politikasını uygulayarak, devleti sağlam temeller üzerine inşa etmeye başlamış; ecdadından beri mevcut bulunan kanunları "Kanunnâme-i Âl-i Osman" adı altında tedvin ettirdiği gibi, kendi adına da kanunlar çıkartmıştır.³

Fatih Kanunnâmesi adıyla da anılan bu Kânunnâme, kamu yönetiminin dört ana hizmet alanıyla (vezirlik, kazaskerlik, defterdarlık ve nişancılık) saray, ordu, ilmiye ve eğitim-öğretim kurumlarını da düzenleyen bir içeriğe sahipti. Sadece şer'î esaslara değil, mahallî örf ve âdetlere de dayanan bu kanunlar, kamu görevleri ve yetkileri, gelenek ve teşrifat ile idarî cezalar olmak üzere genelde üç ana bölümü içeriyordu.⁴ Kanunname, âlimlerin mevkileri, alacakları maaş, unvanları ve çocuklarına ölümlelerinden sonra verilecek maaşlar konusunda kesin hükümler vazediyordu.⁵ Kanunnamelerden açıkça anlaşılıyor ki Fatih, eğitimi, bilimi ve bilim adamlarını kanunlarla güvence altına almıştır.

Biz burada Fatih'in eğitim ve bilim yönünden yetişmesi, eğitim ve bilime önem vermesi, eğitim-bilim kurumlarını geliştirmesi konularını kısaca anlatmaya çalışacağız.

A-FATİH'İN EĞİTİMİ

Osmanlılar'da şehzadelerin eğitilmesine özel bir önem verilirdi. Osmanlı sarayında münevver, bilgin, şâir, mûsikişinâs, hattat ve san'atkâr şehzadelerin yetişmesi konusunda ilk ciddî, disiplinli ve sistemli metotlar, Fatih'in babası İkinci Murat tarafından konulmuştur. Böylece Osmanlı sarayı, şehzâdelerin tâbi oldukları takipçi ve metodik bir tedris

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XII. Seri, Ankara 1949, C. II, s. 145.

⁴ *Resimli- Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayınevi 1957, C. I, s. 495.

⁵ Abdülkadir Özcan, "Karşılaştırmalı Kanunnâme Metni", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 33, 1982.

ve talim yoluyla zamanlarının en seçkin şehzâdelerini yetiştirmiştir. “Osmanlı şehzâdeleri için öğrenim çağı beş yaş olarak kabul edilmiştir. Bu bir devlet politikası kabul edildiğinden, ilk derste yüksek devlet ricâli hazır bulunurdu.”⁶

İşte Fatih Sultan Mehmet, şehzâdelik döneminde böyle bir metot ve disiplinle yetiştirilmiştir. Devrinin en değerli bilginleri tarafından eğitilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed’in iyi bir kumandan, kuvvetli bir devlet adamı, devrinin taassubundan sıyrılacak kadar açık fikirli ve geniş kültürlü bir hükümdar oluşunda, aynı zamanda ilim ve sanat dünyasıyla iç içe bulunuşunda, babası II. Murad’ın etkisi büyük olmuştur. Bilgisi, iradesi ve adaletiyle, Fâtih gibi bir evlat yetiştirmede gerekli babalık rolünü ifâ eden II. Murad, oğlunun şahsiyet yapısına ilk temel taşı koymuştur. Fatih, babasının kendisine açtığı zemin ve imkânı değerlendirmesini çok iyi bilecek ve ortaya koyduğu iradeyle devletin yükselmesinde büyük pay sahibi olacaktır.⁷

İlk okumayı hocası Molla Gürânî’den öğrenmiştir. Mısır’dan İstanbul’a gelen Molla Gürânî, II. Murad tarafından Manisa’ya Şehzâde Mehmed’in hususî hocası sıfatıyla tayin edildi ve büyük yetkiler verildi. Kaynaklarda bu vesile ile anlatılan olay hayli ilginçtir. Buna göre Hoca Manisa’ya varır, şehzâdenin yanına girdi, bir süre konuştuktan sonra Şehzâde, hocanın elindeki sopayı sorar. Molla Gürânî: “Pederiniz serkeşliğinizi işitmişler, eğer yine okumak istemezseniz, emrettiler, sizi bu sopa ile yola getireceğim.” der... “Şehzâde bu tehdit üzerine, avcı elinde çaresiz kalmış arslan yavrusu gibi acı bir gülüşten sonra derse başlamış, fakat önce bir eziyet bildiği tahsili ilerledikçe yaratılışında saklı bulunan irfan istidadıyla elde ettiği lezzeti, sonraları yüce himmet sarfettiği hükûmet hazlarından bile üstün bulmuştu.”⁸

⁶ *The Turkish Empire*, (New and Revised Edition), London, s. 53

⁷ M. Çağatay Özdemir, “Fatih Medreseleri”, *Türk Yurdu*, Ankara, Mayıs 1990, s. 12.

⁸ Nihad Sami Banarlı, *Fatih’in Zafer Sırları*, İstanbul 1959, s. 26. (Bu konu, bir anekdot olarak günümüze kadar anlatıla gelmiştir. Belki hocası şehzâdenin sert tabiatının alacağı bir davranışla onu eğitilmeye kanalize etmiş olabilir. Günümüz modern eğitiminde böyle bir sopa gösterme olayı kabul edilemez.)

Molla Gürânî, Fatih'e hayatı boyunca dâima uyarıcı, hatta icabında acı sözlerle nasihat etmişti. Şehzâdelik döneminde onu uyarıp hatalı davranışlarından uzaklaştırmak ve onun rûhunu gelecekteki büyük görevi yüklenebilmesi için elinden geleni esirgememiş ve bu konuda gereğini yerine getirmişti. Kendi kendisini hesaba çekebilecek, durum değerlendirilmesini yapabilecek din bilgisini, kısaca manevî ölçüyü kazandırıyor. Molla Gürânî'nin bu yoldaki tenbih ve uyarıları, Şehzâde Mehmet padişah olduktan sonra da devam etmiştir. Molla Gürânî "hayatı boyunca Sultan Fatih'i yiyecek ve giyeceğin haram olanından sakındırır onu helâl dairesinde yaşatmaya özen gösterirdi."⁹

Fatih Sultan Mehmet, şehzâdelik döneminde akademik bir çalışmaya girerek değerli hocalardan dinî ilimlerin dışında felsefe ve riyâziye okumuş, Arapça ve Farsça'yı öğrenmişti. Bu dönemde tarih, coğrafya ve askerlik bilgisinin yanında Lâtince, Yunanca ve Sırpça öğrenmişti. Fatih'in geleceğe hazırlanmasında Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Hoca Zâde, Hızır Bey Çelebi, Ali Tûsî, Molla Zeyrek, Sinan Paşa, Molla Lûtfi, Fahreddin-i Acemî ve Hoca Hayreddin gibi bilginlerin önemli hizmetleri olmuştur. Fatih bu zatların ilim ocağında ve sohbet meclisinde ilim, hikmet ve irfan pınarından kana kana içmiştir.¹⁰ Bunun için Nihad Sami Banarlı: "Öyle Hocalar elinde yetişen herhangi bir Osmanlı Şehzâdesinin esâsen bir Fatih olmaması kolay değildi."¹¹ demektedir.

"Öte yandan bütün bu hocaların yanında Fatih'e göre hepsinden farklı, hepsinden cesur bir zât daha vardı ki, Akşemseddin denilen bu kimse onun için sadece bir hoca olmaktan da öte bir semboldü. II. Mehmed'deki cevheri keşfeden Akşemseddin, bütün himmetiyle onu geleceğin "FATİH"i olmaya yöneltmişti. Bunun için onun yanındaydı, yanı başında ve çok yakınındaydı. Din ve dünya ilimlerini hakkıyla tahsil etmiş olan şehzâdedeki cevherin hikmet ve mâneviyat kıvılcımı ile tutuşturulması ve büyük zaferlere teşebbüse yöneltilmesi, büyük kararların verilmesine azmettirilmesi gerekmekteydi. Hattâ bununla yetinilmeyip fetih yolunda cesaretle ilerlediği ve zaferler kazandığı

⁹ Taşköprülüzâde Mehmed Kemâlüddin, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, İstanbul 1287, s. 56.

¹⁰ Nihad Sami Banarlı, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1975, C. I, s. 299 vd.

¹¹ Banarlı, *Fatih'in Zafer Sırları*, s. 26.

zamanlarda da kütleye karşı görevlerini ihmal etmeyecek, milletine karşı vazifelerinde zafer sarhoşluğuna düşmeyecek mesuliyet anlayışının da kazandırılması gerekiyordu. Ve Akşemseddin bunu gerçekleştirdi.”¹²

“Fatih’in en çok merak ettiği aklî (tıp, tabîî ilimler ve filozofi) ilimlerdir. Her âlim gibi naklî (şer’î) ilimleri biliyordu. Muasır ve sarayının rumca kâatibi, İmroz adalı Kritobulos’a göre ekseriya eski şark dillerinden ve Yunanca’dan Arapça’ya tercüme edilmiş olan felsefî kitapları okur ve yanında bulunanlarla bu bahisler üzerinde konuşur, bilhassa Peripatetik ve istoik, filozofi bahisleriyle pek ziyade uğraşrdı.”¹³

O, dehasını yalnız askerî sahada değil ilim, san’at ve edebiyat cephesinde de kullanmıştır. “Sultan Fatih’in ilim ve san’at severliği yanında çeşitli ilim ve san’at dallarıyla meşgul olduğu da bilinmektedir. Saltanatı döneminde kurulan ilim müesseseleri, yapılan çeşitli san’at eserleri ve pek çok ilim adamını himaye etmesi yanında şiirleri ise, onun yüksek bir fikir adamı ve büyük bir edip ve san’atkâr olduğunu göstermeye yeter.”¹⁴ İtalyan Langusto, Fatih’i anlatırken “Şiddetli bir öğrenme ihtirâsına sahip ve âlicenaptır”¹⁵ der.

B- FATİH’İN EĞİTİM VE BİLİME VERDİĞİ ÖNEM

Fatih, çocukluğundan ölümüne kadar eğitim ve bilim ile meşgul olmuştur. Bilim adamlarına büyük saygı göstermiş ve eğitim-bilim kuruluşlarının gelişmesi için büyük çaba göstermiştir.

“Her ne kadar Fatih’in baba ve dedeleri ilim ile müştegil olmuşlar, Orhan Bey İznik ve Bursa’da, Murat Bey Bursa’da, Yıldırım, Çelebi Mehmet, İkinci Murat keza Bursa ve Edirne’de birer medrese yaptırmışlar ve civarını mamurelere çevirmişler ise de, 16 medreseli ilk büyük külliyei kurmak şerefi bu ilmi himaye eden beylerin torunu İkinci Mehmed’e İstanbul’u fethettikten sonra nasîb olmuştur.

¹² Banarlı, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, C. I, s. 276 vd.

¹³ *Tarihi Sultan Mehmet Han Sanî*, İstanbul 1328, (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası neşriyatından), s. 182.

¹⁴ Mikâil Bayram, “Sultan Fatih’de Sadruddin Konavî ve Ahî Evren Hayranlığı”, *Hareket Dergisi*, VII (Eylül 1979), s. 13-16.

¹⁵ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkûresi Tarihi*, İstanbul 1995, s. 66.

İstanbul'un fethine kadar medreselerimizde naklî (şer'î) ilimler en önemli yeri muhafaza etmiştir. Fatih'in çocukluğundan beri inkişaf eden araştırmacı kafası, aklî ilimlere (Science) naklî ilimlerden fazla merak sardırılmıştır. Onun için devrinde, yanına getirdiği en seçkin alimlerle müspet düşüncelerin ve felsefî fikirlerin revacını görüyoruz."¹⁶

Fatih, ilmi araştırma ve tartışmalarına önem verirdi. Sinan Paşa'nın bir risalesinde yer alan bazı açıklamalar da Fatih'in ilmî araştırma ve tartışmalara önem verdiğini göstermek açısından önem taşımaktadır. Şöyle ki, bir gün Ali Kuşçu, Fatih'in huzurunda üçgenlerin açıları ile ilgili bir problem ortaya atmış, cevabını vereceği sırada Fatih buna engel olarak önce öteki bilginlerin araştırmasını istemiş, bunun üzerine Sinan Paşa bu problemin halli konusunda bir risâle kaleme almıştı.¹⁷

Fatih Sultan Mehmet'in; Taftazanî ile Seyyid Şerif arasındaki tartışmayı kendi çağında tekrar başlattığı ve kendisinin Seyyid Şerif'in görüşüne katıldığı bilinmektedir.¹⁸

"Kendi âlim olduğu kadar âlimleri de takdir etmeyi bilen Fâtih, felsefî ve riyâzî meseleler üzerinde yapılan münakaşaları saatlerce, hatta günlerce dinlemekten usanmazdı."¹⁹

Fatih, yabancı ilim adamlarına da çok önem vermiştir. Sarayına topladığı yabancı ilim adamlarından yararlanarak Yunanca ve Lâtince'den eski çağların tarihleriyle ilgili tarih kitaplarını, bazı atlasları, felsefî eserleri Türkçe'ye çevirterek kendisinden sonraki nesillere yüklü bir ilim hazinesi armağan etmek istemiştir.²⁰

Fatih, aklî ve naklî ilimlerde derin vukufı olan âlimleri büyük taltiflerle getirerek toplamış ve hepsinin çalışmalarıyla yakından ilgilenmiştir.²¹ Hayatı boyunca ilme, düşünceye, bilginlere, bilim

¹⁶ Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç; Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sayı: 278, İstanbul 1946, s. 11.

¹⁷ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970, s. 43.

¹⁸ Halil İnalcık, "Mehmed II", *MEB İ.A.*, c. 7, s. 534.

¹⁹ Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, C. I, s. 366.

²⁰ Adıvar, *a.g.e.*, s. 24-50; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II*, s. 149-152.

²¹ Ünver, *a.g.e.*, s. 181.

yerlerine, sanata dünya tarihinde benzerine rastlanmayacak şekilde değer vermiş ve saygı göstermiştir.

Cevdet Paşa da “Tarih-i Cevdet” adlı eserinin baş kısmında bu konuda şöyle diyor: “Fatih ilme önem verdiği için memleket şarktan-garptan gelen ilim adamlarıyla dolmuş ve İstanbul, o asrın Dârü'l-Fünûn'u olmuştu.”²²

Fatih, Türk-İslâm âlimleri gibi Rum ve İtalyan âlimlerini himayesine alarak, hakiki bir kültür sentezi kurmaya çalışıyordu. Trabzon'u fethedip imparatora mâlikane ve irâd tahsis ettikten sonra onun yanında bulunan Rum âlimi Yorgi Amirukis'i de hizmetine aldı; onu Batlamyus coğrafyasına göre bir dünya haritası yapmaya memur etti. Harita üzerine memleket, şehir ve mevkilerin Arapça (Türkçe) isimlerini de koydurdu; Batlamyus'un Arapça tercümesi de 1465'de sona erdi. İtalyan ressamı, G.Bellini'yi de sarayına davet ederek güzel tablolar yaptırmıştır.²³ Bütün bunlar Fatih'in eğitim ve bilime ne kadar önem verdiği göstermektedir.

C- FATİH DÖNEMİ MEDRESELERİ

Fatih, fetihten sonra İstanbul'u bilim, kültür ve sanat merkezi yapma çalışmalarına hızlı bir şekilde başlamıştır. Bu konudaki faaliyetleri burada kısaca sunmaya çalışacağız.

1. Kuruluş Çalışmaları:

Fatih, fethin hemen ardından, İstanbul'daki 8 kiliseyi medreseye çevirmiş, bunlara Bursa Muradiye müderrisi Mevlânâ Alâettin Tûsî'yi, Bursalı Hocazade ile Mevlâna Abdülkerim'i ve başkalarını atamıştı. Tûsî'nin medresesi, Zeyrek Camii denilen Pantakrator manastırı idi ve 40 talebesi vardı.²⁴

Ancak, bu kilise binalarında düzenli bir eğitim ve öğretim yapmak mümkün değildi. Ayrıca, bilim sever bir hükümdar olan Fatih, Osmanlı Devletine yakışır, önemli, ciddî öğretim kurumları yapmak istiyordu.

²² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet I*, İstanbul 1302, s. 31.

²³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, İstanbul 1995, s. 66.

²⁴ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara 1993, s. 402.

Bunların dışında büyüyen ve gelişen devletin iyi öğrenim görmüş kimselere olan ihtiyacı da artıyordu.

Böylece, 1463-1471 arasında bir cami ve iki yanında Sahn-ı Seman ve Tetimme denen medreseler ile, bir Muallimhane (ya da Darüttalim) denen ilkokul, kütüphane, imaret ve aşevi, iki hamam, Darüşşifa denen hastane, misafirhaneler vs. yapıldı ve Fatih Külliyesi denen binalar ve kurumlar topluluğu ortaya çıktı.²⁵

Bazı tarihçiler Fatih devri İstanbul’unda üç medrese kurulduğundan ve bunların Ayasofya Medresesi, Zeyrek Medresesi ve Sahn-ı Seman (Fatih) Medresesi olduğundan bahsederler.²⁶ Külliyei oluşturan yapıların ve bu yapılar arasındaki en önemli birimlerden birini oluşturan medreselerin gayeleri ve gayeleri yerine getiren personelin görevleri, vakfiyeler vasıtasıyla tek tek tespit edilmiştir. Vakfiyelerin çok dikkatli tahlilleri neticesinde o döneme ait sosyal teşkilatlanma hakkında önemli ipuçları elde edileceği kesindir.²⁷

Ayasofya’nın ilk müderrisi Molla Hüsrev’dir. Talebeleri (danişmendler) onu evinden alır, ata bindirir, kendileri de etrafında yürüyerek medreseye getirirler ve evine de böyle götürürlerdi. Onun Dürer ve Gurer adında fıkıh kitapları vardır.²⁸

Rivayete göre Fatih, medreselerinden mezun olan öğrencileri izlerdi. Bu amaçla onların adlarını, durumlarını, aldıkları görevleri yazdığı bir defteri vardı. Bazen sınav heyetlerine başkanlık da ederdi. Bunlar bize Fatih’in kendi külliyesine çok yakından ilgi gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Başka bir rivayete göre de Fatih, medreselerinde kendisine bir oda istemişti. Müderrisler bu isteği incelemişler, “öğrenci ya da müderris

²⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001, s. 61.

²⁶ Mecid Eş, “Fatih Devri İlim Hayatına Kısa Bir Bakış”, *Fetih, Fatih ve İstanbul*, İstanbul- Mayıs 1974, s. 47.

²⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”, *Türk Kültürü*, Sayı: 219, 1981, s. 267.

²⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s. 61

olmadığı” gerekçesiyle reddetmişlerdi. İsteği ancak, müderrisler önünde başarılı bir sınavdan geçtikten sonra yerine getirilmişti.²⁹

Osmanlı uleması, matematik öğrenimi için Semerkant’a giderdi.³⁰ Fatih’in teşvik ve çabaları ile İstanbul, bir bilim merkezi olarak gelişmekte, Türk ve İslam dünyasından bilgileri çekmekteydi: matematik ve astronomi bilgini Ali Kuşçu Türkistan’dan gelmişti.³¹

2. Medreselerin Elemanları ve Ücretleri:

Sahn-ı Seman ya da Medaris-i Semaniye denen 8 yüksek düzeydeki medresenin herbirinin 19 hücresi (oda) ve burada 8 müderrisin birer odası ile 50 akçe gündeliği vardı. Her medresede bir odası ve 5 akçe gündeliği bulunan, ekmek ve çorba verilen birer muîd (müderris yardımcısı) vardı. Her medresenin 15 odasına 2’şer akçe gündelik, ekmek ve çorba verilen birer danışmend (talebe) yerleştirildi. Geri kalan iki oda, kapıcılara ve Ferraş denen temizlikçiye ayrıldı. Muîdler en yetenekli mezun danışmendlerden seçilecek ve müderrisin okuttuğu dersleri öğrencilere tekrar ettirecekti. Bu, Muîdler için “staj” ve yetiştirme demektir.³²

Sahn-ı Seman Medresesinde 8 Müderris, 8 Muîd, 120 yatılı talebe bulunmaktaydı. Ayrıca vakfiyelerde Sahn-ı Seman Medreselerinin arkalarında yer alan 8 Tetimme’den her birinde 15 talebe bulunuyor ve her birine 1 akçe veriliyordu.³³ Tetimme Medreseleri ya da Mûsıla-i Sahn denen 8 medrese ise orta öğretim düzeyinde idi. Her medresede 11 oda vardı ve her odaya suhte (softa) denen 3 kadar öğrenci yerleştirilmişti. Odaların mumla aydınlatılması ve öğrencilerin bazı ihtiyaçları için her birine az bir para veriliyordu. Öğrenciler, yemeklerini parasız yiyorlardı. Tetimmeler’de muîdler ve en seçkin danışmendler ders okutuyorlardı.³⁴

²⁹ Akyüz, a.g.e., s. 62.

³⁰ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age, (1300-1600)*, London 1994, s. 167.

³¹ Muammer Dizer, *Ali Kuşçu*, Ankara 1988, s. 68.

³² Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001, s. 61.

³³ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 353.

³⁴ Akyüz, a.g.e., s. 61.

Medreselerde çalışan ilim adamlarının ücretleri, yüksek olduğu gibi onlara en üst seviyede saygı gösterilirdi. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'e isnad edilen ve ulemanın protokoldaki yerlerini ve maaşlarını gösteren "Kanun-Name-i Al-i Osman" da şu malumatı buluyoruz:

"Sahn mollaları mevleviyettedir"³⁵ Onlar cümle sancak beylerine tasaddur ederler."³⁶ (Önce gelirler.)

En yüksek ücret müderrislere veriliyordu. Ayrıca Ali Kuşçu'nun günde 200 akçe ile Ayasofya Medresesine müderris tayin olması müderrisliğe verilen maddî ve manevî değerın çok yüksek olduğunu göstermektedir.³⁷

3. Medreselerin Dereceleri

Fatih, ayrıca, camiye çevrilen Ayasofya Kilisesi'nde ve Eyüp Camii'nin yanında da medreseler yaptırdı. Ayasofya Medresesi başlangıçta Sahn derecesinde idiye de, sonraları daha da üstün sayıldı: Terfi eden Sahn Müderrisleri buraya atanırlardı. Eyüp Medresesi ise, atanan müderrisin bilgisine göre Sahn ya da daha aşağı sayılmıştır.

İstanbul'da Sahn-ı Seman Medreseleri inşa edildikten sonra Osmanlı hudutları içindeki medreseler de yeni bir sisteme bağlanmıştır. Buna göre medreseler aşağıdan yukarıya şu derecelere ayrılmıştır³⁸:

1. Haşiye-i Tecrid Medreseleri (Yirmili Medreseler)
2. Miftah Medreseleri (Otuzlu Medreseler)
3. Kırklı Medreseler
4. Ellili Medreseler
 - a. Hâriç
 - b. Dâhil

³⁵ Mevleviyet: Alel itlak Kadılık demektir. Ama baş müderrislere de veriler bir rütbe olup fiilen bir vazifede olanlara verilirdi. Uzun tafsilat için bkz. M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, 2/519-20.

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-Nameler", *Vakıflar Dergisi*, XVII, İstanbul 1981, s. 175

³⁷ Adıvar, *a.g.e.*, s. 41.

³⁸ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 92.

5. Sahn-ı Semân

6. Altmışlı Medreseler

Osmanlı medreselerinde talebelerin, sıbyan mektebini bitirerek veya o seviyede hususî bir eğitim görerek medreselere girdikleri anlaşılmaktadır. Okuma-yazma gören bir talebenin Haşiye-i Tecrid medreselerinde bir müderrisin derslerine devam ederek "icazet" alması, bundan sonra sırasıyla Miftah ve Kırklı Medreselere, buralardan da icazetle Ellili ve oradan da icazetle Sahn-ı Semân'a geçmesi söz konusuydu.³⁹ Sahn medreselerinde müderrislik alabilme çok güç bir işti. Bu medresenin öğretim heyetine dahil olmak isteyenler, sultana bir tez sunuyorlar v bilahere bizzat sultanın da iştirak ettiği büyük bir heyet huzurunda imtihan vererek Sahn Medresesine müderris olabiliyorlardı.⁴⁰ Bu durum, Sahn-ı Semân Medreselerinin derecelendirmede üstünlüğünü ve önemini göstermektedir.

4. Medreselerin Ders Programları:

Bir okulun en önemli unsuru, orada okutulan dersler ve o derslerin müfredat programlarıdır. Bunlar olmadan hangi dersin ne ölçüde verileceği ortaya konamaz. Fatih, kurduğu medreselerde bu önemli hususun üzerinde önemle durmuştur. Biz burada ayrıntılara girmeden kısa bir bilgi ile yetineceğiz. Hüseyin Atay, bu konuda şu önemli hususları tespit etmiştir:⁴¹ "Fatih Sultan Mehmed, kendi adıyla anılan medreseleri inşa ettirdiği zaman, programlarıyla da ilgilenmiş, zamanının bilginleriyle ana dersleri programa ve vakfiyesine koydurmuştur. Yalnız konuları ve ilim dallarını değil, hangi ilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştır. İşte Osmanlı Medreselerinde programlaşma ve programa önem verme böylece bir sorun olarak, günümüze dek sürüp gidecektir..."

Buna rağmen Fatih medreselerinin tam programını elde etmemiz mümkün görünmüyor. Fatih Sultan Mehmed, her ne kadar bazı ilim dallarını ve kitaplarını programa koymuşsa da, bunları ana bilim dalı

³⁹ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁰ Baltacı, *a.g.e.*, s. 353.

⁴¹ Atay, *a.g.e.* s. 172-173.

kabul etmiş ve geri kalan yardımcı (yan) ilim dallarında müderrisleri serbest bırakmıştır. Bugünkü deyimi ile bunlara esas dersler ve yardımcı dersler demek belki daha doğru olur. Bu yolla Fatih Medreselerinin ve dolayısıyla ondan sonra gelen Osmanlı Medreselerinin esas ders programlarını bir dereceye kadar öğrenme imkânımız doğuyor. Yardımcı derslerin programlarını başka yerlerden tahmini olarak ortaya koymak gerekmektedir...

Medreselerde program, sınıflara ayırma, yıllara göre öğretimi ayarlama ve hocaların terfi etmesini kademelendirme konuları, resmî ve resmî olmayan belgelerden anlaşılmaktadır.⁴² Fatih, o günün şartlarında günümüzde bile eğitim-öğretimde önemle durulan bu konulara çok dikkat etmiştir.

Yahya Akyüz Türk Eğitim Tarihi kitabında klasik Osmanlı medreselerinin dereceleri, okunan ders kitapları, ilgili olduğu bilim dalı ve müderrislerin maaşlarını bir tablo halinde şöyle göstermiştir:⁴³

Medreselerin Adları	Okunan Ders Kitapları	İlgili Bilim Dalı	Müderrisin Maaşı
Hâşiye-i Tecrid	Emsile, Bina, Maksut	Sarf	20-25 akçe
	Avamîl, İzhar, Kâfiye	Nahiv	
	Şerh-i Tevâli, Metâlf	Akâid-Kelâm	
	Telvih	Usûl-i Fıkıh	
	Hâşiye-i Tecrid	Kelâm	
	Şerh-i Ferâiz	Fıkıh	
	Mutavvel	Belâgat	
	(Ayrıca, yanda gösterilen	Hesap	
	bilimlerde çeşitli kitaplar	Hendese	
	16. Yüzyılın ortasına	Heyet	
	kadar bazı medreselerde	İlm-i Hikmet	
	okutulmuştur)	Hikemiyat	
		Tarih	
	Coğrafya		

⁴² Geniş bilgi için bkz. Atay, *a.g.e.*, s.173 vd.

⁴³ Akyüz, *a.g.e.*, s. 63.

Medreselerin Adları	Okunan Ders Kitapları	İlgili Bilim Dalı	Müderrisin Maaşı		
Miftah	Haşiye-i Tecrîd	Kelâm	30-35		
	Şerh-i Miftah	Belâgat, Maânî			
	Tenkît ve Tavzih	Fıkıh, Usûl-i Fıkıh			
	Mesâbîh	Hadis			
Kırk ve Hariç elli	Miftâh-ul Ulûm	Belâgat	50		
	Tavzih	Usûl-i Fıkıh			
	Meşârik, Hidaye	Hadis, Fıkıh			
	Şerh-i Mevâkif	Kelâm			
	Buhârî, Müslim, Mesabîh	Hadis			
	Dahil elli	Hidaye		Fıkıh	50
		Telvîh		Usûl-i Fıkıh	
Buhârî		Hadis			
Keşşaf, Beyzavî		Tefsir			
Altmış	(Aynı)		60		
Sahn	Fatih, Süleymaniye, Ayasofya medreselerindeki Dersler ile bazı altmış medreselerdeki dersler				

Bu tabloda gösterilmeyen bazı eğitim kurumlarının da var olması gereklidir. Fatih Külliyesi içinde hekimlerin yetiştirilmesi için bir Darüşşifa kurulmuştur. Süheyl Ünver dârüşşifayı şöyle anlatır: “Darüşşifa, filhakika her çeşit hastaların yatırılarak bakıldığı ve ayakta müracaat edenlerin tedavi edildikleri yerdir. Fakat Fatih külliyesi gibi büyük bir ilim ocağında ayrıca amelî tib tedrisatıyla ilgili mevkiî’ne de yer vermek lazımdır. Fatih külliyesinde şer’î ilimlerden başka fennî (aklî) ilimlerin de gösterildiği tahakkuk etmiştir. Tıp da aklî ilimlerden. Fatih külliyesinde zamanın en büyük âlimleri ve İstanbul’a da değeri çok olan hekimler getirtilmiştir. Bunlar arasında Kutbüddin gibi başta gelenler vardır. Zamanın reisületibbası idi. Bir müddet sonra tabib şakirdleri de dârüşşifada yapılan ahşap bâlâhanelerde oturmuşlardır ki bunlar kubbe hizasında yapılmış odalardır. Dârüşşifaya tayin edilen hekimlerin de ilmi tıbbı iyice vakıf olmaları şart koşulmuştur.”⁴⁴

⁴⁴ Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s.44-45.

Darüşşifa'da usta-çırak yöntemiyle hekimlerden bu bilim uygulama içinde öğrenilirdi.⁴⁵

Esat Efendi Kütüphanesi'nde No. 1225 de kayıtlı kitabın sonunda o günün medreselerinde okutulan derslerin kısa listesi içinde tıp, musiki ve mantık derslerinin de yer aldığını görmekteyiz.⁴⁶ Zaten Fatih gibi kendisini müspet bilimlerde de yetiştirmiş bir kişinin bu bilim dallarına yeterince yer vereceği muhakkaktır.

5. Öğretim Dili:

Kitaplar ve öğretim dili esas olarak Arapça idi. Türkçe, kısmen sözlü açıklamalar ve tartışmalarda kullanılıyordu.⁴⁷ Fakat 14. yüzyıldan itibaren Türkçe'ye de kitaplar çevrilmeye başlandı.⁴⁸ Demek ki kitapların Türkçe'ye çevrilmesi Fatih öncesi başlatılmıştır.

D- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİNİN KURULUŞ BAŞLANGICI

Fatih, hızlı bir şekilde yaptığı bu eğitim öğretim çalışmalarıyla, kurduğu eğitim kurumlarıyla, günümüz İstanbul Üniversitesi'nin ilk kuruluş temellerini atmış bulunmaktadır.

İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş başlangıcı, İstanbul'un alındığı 1453 yılının 29 Mayıs Salı gününün ertesine⁴⁹ dayandırılmaktadır. Çünkü Fatih, İstanbul'un fethi ertesinde, burada hakikaten üniversite sayılabilecek bir külliye kurmuş ve bunun başına Türkistan'dan getirdiği meşhur riyaziyeci Ali Kuşçu, hocası büyük alim Molla Hüsrev ve Molla Güranî gibi âlimleri koymuştur.⁵⁰ Fatih'in vakfiyelerinden anlaşıldığına göre, kurduğu Sahn-ı Seman adlı 8 yüksek medresede İlâhiyat, Hukuk Edebiyat ve Riyaziyat okutuluyordu. Yine bu medreseler çevresinde kurduğu 70 koğuşlu Darüşşifada da tıp öğretiliyordu. Darüşşifada üç tabip hoca ile ayrıca cerrahlar vardır.

⁴⁵ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara 1993, s. 402.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Ünver, *a.g.e.*, s. 111.

⁴⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁸ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, London 1994, s. 175.

⁴⁹ Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul 1943, s. 8.

⁵⁰ Bilsel, *a.g.e.*, s. 6.

Sekiz medresenin her birinde de bir müderris (ordinaryüs profesör), bir muîd (doçent) ve 15 danışmend (asistan) vardır. Bu medreselere ulaştırıcı 8 medrese daha vardır (Musıla-ı Sahn). Medreselerde tam altı yüz talebe vardır. Bunların hepsi için yemek hazırlayan bir de imaret kurulmuştur⁵¹. Görülüyor ki, Fatih Külliyesi 16 medresesi, 600 daimî talebesi, 120 asistanı, 8 doçenti ve 11 ordinaryüs profesörü ve bunlara eklenen devamlı veya misafir büyük ilim adamları ile bir kliniği ile ve içinde ders de okutulan camii ile tam bir üniversitedir ve Fatih civarı tam bir site üniversitedir.⁵²

Dr. Adnan Adıvar 1939'da basılan "*La Science Chez Les Turcs Ottoman*" adlı eserinde, sekiz medreseden birinin tıp öğretimine ayrılmış ve Darüşşifanın bu medreseye klinik olarak bağlanmış olduğunu gösterilmiştir⁵³. Yine Dr. Adnan Adıvar, o vakitten kalma iki tıp kitabından *Kitabüt-tıp* ve *Cerrahiye-i İlhaniye*'den bahsediyor ve Ali Kuşçu'nun bizde ilk Matematik ve astronomi profesörü olduğunu ve eserlerini anlatıyor. Bu medreselerin otonomisi olduğunu da gösteriyor. O kadar ki bunlar padişaha değil, padişah bunlara uyuyor.

Büyük medreselerde bir çeşit Akademi toplanmaları olurdu. Fatih bu ilmî toplanmalarda bulunmuştur. Aleni dersler yani konferanslar camilerde verilirdi. Bu suretle gerek Tıp, gerek Hukuk, gerek Fen, gerek Edebiyat Fakültelerinin ve hepsini toplayarak İstanbul Üniversitesinin başlangıcı o tarihlere götürülmektedir.⁵⁴ Böylece Fatih, 550 yıllık mazisiyle dünyanın en eski üniversitelerinden birisi olan İstanbul Üniversitesinin ilk kuruluş temellerini atmıştır.

E- KÜTÜPHANELERİN KURULMASI

İstanbul'un fethini müteakiben bilim yuvalarının kuruluşunun paralelinde öğrencilerin ve araştırmacıların faydalanacağı kütüphaneler de kurulmaya başlanmıştır. Kurduğu eğitim tesisleri kütüphanesiz olamazdı.

⁵¹ Bilsel, *a.g.e.* s. 7.

⁵² Bilsel, *a.g.e.* s. 6-7.

⁵³ Adıvar, *La science chez les Turcs Ottoman*, 1939, s. 36.

⁵⁴ Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s. 7.

Fatih, kitaplara ve kütüphaneye ta çocukluğundan beri merak salmıştır. “Fatih evvela Manisa sarayındaki kütüphanesinde bir kütüphane kurmuş, bunu zenginleştirmiştir. Hükümdar olunca Edirne’ye ve alınması üzerine İstanbul’da evvela eski saraya sonra yeni saraya taşınan kitapları zamanının en meşhur kütüphanesini teşkil etmiştir. Bu zengin kütüphaneden ayrılan müteaddid nüshalar, evvela Zeyrek ve Ayasofya medreseleriyle Fatih külliyesi medreseleri ve camii kütüphanelerini diğer teberrülerle birlikte teşkil etmiştir.”⁵⁵ Kütüphaneleri en ciddî ve yeni aklî ilimlere ait metinler ve şerhlerle doldurmuştur. Böylece İlk kütüphaneler, Zeyrek ve Ayasofya Medreseleri’nde açılmıştır. Hammer ise: “Câmi içinde bir oda ayrılarak kütüphane ittihaz edilmiştir; Osmanlıların İstanbul’da kurdukları ilk kütüphane budur”⁵⁶ demektedir.

Barthold, müslüman dünyasının XV. asırdan sonra tamamen inhitata yüz tuttuğunu söylemenin abes olduğunu bildirirken İstanbul’da Osmanlı Türklerinin bu yeni medeniyet merkezinde kütüphanelerin kıymetini belirtir.⁵⁷ Fatih, İstanbul’un fethiyle bir çok kütüphaneler kurmuştur. Otuz senelik saltanatı içinde şehirde on bir kütüphane kurulmasını temin etmiştir.⁵⁸ Böylece Fatih, açtığı eğitim kurumlarına kütüphaneleri de ilave etmiştir.

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmed’i İstanbul’un fethi gibi büyük bir başarıya götüren ana sebep, onun madde ve mana planında gördüğü esaslı eğitim ve kültürüdür. Fethi , o günün şartlarında bilim ve teknolojiyi kullanarak gerçekleştirmiştir. Fatih, İstanbul’un fethinde gösterdiği büyük başarıyı eğitim ve bilim alanında da sürdürmüştür. Fetihden sonra İstanbul’u yeniden imar etmiş ve şehri eğitim-bilim ve sanat merkezi yapmıştır. Bu başarılarının altında kendisinin büyük azmi, dinamizmi, hareketliliği yanında bizzat iyi eğitim görmüş bir bilim adamı olması yatmaktadır.

⁵⁵ Ünver, *a.g.e.*, s. 165.

⁵⁶ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* , Ata Bey Tercümesi, Tarihsiz, C. 3, s. 216.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Ünver, *a.g.e.* s. 51.

⁵⁸ Sâmîha Ayverdi, *Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih*, İstanbul 1983, s.102.

Bilimi ve bilim adamlarını sevmesinin de eğitim atılımlarındaki başarısında rolü büyüktür.

Fatih'in bilim ve bilim adamlarına verdiği kıymet, eğitim kurumlarının yapılmasında gösterdiği gayret, Türk-İslâm medeniyetinin İstanbul'da gelişmesinin dinamiği olmuştur. Fatih, dünyanın çeşitli yerlerinden yabancı bilim ve sanat adamlarını da İstanbul'a çekmesini başarmıştır. Fatih külliyesi ve bu külliye içinde yer alan Fatih Medreseleri, İstanbul'da toplanılan bilim adamlarıyla canlandırılmış ve devrinin ünlü bilim adamlarının yetişmesini sağlamıştır.

Açtığı okullardaki her öğrenci ile şahsen ayrı ayrı ilgilenmesi, hocaları başarılarına göre derecelendirilerek bir üst eğitim kurumuna geçişine dikkat etmesi, eğitim kurumlarının elemanlarına varıncaya kadar her şeyi ile ilgilenmesi, eğitim-öğretime ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Fatih, bilim hayatında yaptığı bu çalışmalarla, 550 yıllık geçmişiyle dünyanın en eski üniversitelerinden biri sayılan günümüz İstanbul Üniversitesi'nin ilk kuruluş temellerini de atmıştır.

Devletlerin güçlü olarak devamlılığı, bilime önem vermeleri ve bilimi rehber edilmeleriyle yakından ilgilidir. Çünkü devletin ayakta durması iyi eğitilmiş dinamik bir kadroyla mümkündür. Fatih'in bilim ve eğitime verdiği önem, imparatorluğun Kanunî Süleyman'dan sonraki dönemlerinde aynı canlılıkla devam ettirilememiştir. Neticede bir müddet sonra gerileme ve çöküş olmuştur. Sözün kısası Fatih, fethi bilimin ışığında yapmış, fetihten sonra da ilk işi eğitim ve bilime sarılmak olmuş. Hem de çağının bütün imkânlarını seferber ederek...